

CSÁKI CSABA

Középtávú tendenciák a világ agrárpiacain

Az agrárvilágpiac alakulása folyamatosan a szakmai érdeklődés előterében áll. A gyakorlati szakembereket elsősorban a napi események, a rövid távú piaci helyzet foglalkoztatja, az ezekkel kapcsolatos változások megértése nem nélkülözheti azonban a hosszabb távú perspektívák elemzését, az agrárvilágpiac alakulását közép- és hosszabb távon meghatározó tényezők várható változásainak előrejelzését. A kilencvenes évek második felében ismét megélelnkült a vita az agrárpiac várható alakulásáról. Az előrejelzések eredményei gyakran ellentétesek. Megoszlanak a vélemények, hogy a világ élelmiszer-termelése képes lesz-e kielégíteni – és milyen feltételekkel – a növekvő népesség többletigényét. E tanulmány témája a következő három évtized várható agrárpiaci helyzetével kapcsolatos viták áttekintése, a piac várható alakulását meghatározó tényezők elemzése, kiegészítve a valószínűsíthető változások hazai konzekvenciáinak összefoglalásával.*

Középtávon megduplázódó élelmiszerigények

A világ agrárpiaci tendenciáival foglalkozók körében szinte teljes az egyetértés az élelmiszerek iránti igények várható alakulását illetően.

1. Gyakorlatilag minden elemzés elfogadja, hogy a világ népessége 2025-ben nyolcmilliárd fő körül alakul. A növekedés az 1990-es évek második feléhez képest mintegy 2,5 milliárd fő lesz. A népesség növekedési üteme tekintetében ugyan folyamatosan módosulnak az előrejelzések, napjainkban már egyértelmű, hogy a népesség növekedési üteme elmarad az öt vagy nyolc évvel ezelőtt várt szinttől: évi 1,4 százalék vagy még ennél is alacsonyabb lesz. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy egészében véve mintegy nyolcmilliárd fő táplálékáról kell gondoskodni a 21. század első negyedének a végén (1. táblázat).

2. A népesség növekedése szinte kizárólag a fejlődő országokban várható, 2025-ben várhatóan a világ népességének több mint 80 százaléka él fejlődő országban. A Szaharától délre fekvő országok népessége például várhatóan több mint a kétszeresére emelkedik, de számottevő lesz a népesség növekedése Ázsiában is, különösen Indiában.

3. A fejlődő országokban többnyire a városok népessége fog növekedni, s a fejlődő országok lakossága egyre nagyobb mértékben koncentrálódik a városokba, 2025-ben a fejlődő országok népességének 57-59 százaléka lesz városi lakos (2. táblázat). Az előrejelzések szerint 2025-re 33 megaváros alakul ki (nyolcmillió feletti lakossal), és a Földön

* A tanulmány a II. Nemzetközi Agrárpiaci Kilátások című konferenciára készült. ACIDI-VOCA, 1998. december 2.

1. táblázat
A világ népességének várható alakulása

Év	Világ			Fejlett országok			Fejlődő országok		
	össze- sen (millió fő)	évi nö- vekedés (millió fő)	évi nö- vekedés (száza- lék)	össze- sen (millió fő)	évi nö- vekedés (millió fő)	évi nö- vekedés (száza- lék)	össze- sen (millió fő)	évi nö- vekedés (millió fő)	évi nö- vekedés (száza- lék)
1950	2524			813			1711		
1970	3702	72	2,06	1008	8	0,82	2694	64	2,55
1990	5282	87	1,73	1148	7	0,60	4134	80	2,06
2010	6891	80	1,20	1206	2	0,15	5684	78	1,44
2030	8372	66	0,81	1212	-2	-0,13	7159	68	0,95
2050	9367	41	0,45	1162	-3	-0,023	8205	44	0,55

Forrás: ENSZ 1996. évi előrejelzés, középváltozat.

2. táblázat
A városi népesség százalékos növekedése
1950-2025

Megnevezés	Városi népesség		
	1950	1990	2025
Fejlett országok	17	34	57
Fejlődő országok	54	73	84
Világ	29	43	61

Forrás: ENSZ.

legalább ötszáz olyan nagyváros lesz, amelyben több mint egymillió ember fog élni, túlnyomó többségében a fejlődő országokban.

4. Bár az éhezés minden bizonnyal nem tűnik el a Földről, a fejlődő országok városi lakossága várhatóan rendelkezni fog azzal a minimális jövedelemmel, amely az alapvető élelmiszerek megvásárlásához szükséges. Sőt, várhatóan a fejlődő országok egy részében számottevően erősödik a viszonylag magas jövedelemmel rendelkező középosztály, amely a fejlődő országok hagyományos élelmiszer-fogyasztási szokásaival szemben új, a fejlett országok élelmiszer-fogyasztási struktúrájához hasonló igényekkel jelentkezik.

Összességében a fentiekben jelzett változások alapján általánosan elfogadott következtetés, hogy az élelmiszerek iránti globális igények az elkövetkezendő három évtizedben megduplázódnak. A világ tényleges fejlődése az egy adott évben jelentkező igényeket befolyásolni fogja, és viszonylag kisebb valószínűséggel becsülhető meg a kereslet összetétele is. Úgy tűnik azonban, hogy a várható élelmiszer-kereslet nagyságrendje viszonylag megbízhatóan jelezhető előre.

A kínálat várható alakulásának alternatívái

A kereslet várható alakulásával kapcsolatos egyértelmű és általánosan elfogadott várakozással ellentétben jelentősen megoszlanak a vélemények a növekvő kereslet kielégítésének a lehetőségeit illetően. A jövő perspektíváival foglalkozó szakemberek körében egy-

általán nincs egyetértés a tekintetben, hogy a világ élelmiszer-termelése képes-e kielégíteni, illetve milyen feltételekkel a gyorsan növekvő új igényeket.

Az elmúlt 50-60 év fejleményeiből kiindulók alapvetően optimista következtetésre jutnak. A második világháború után a világ élelmiszer-termelése mindig gyorsan alkalmazkodott az új igényekhez, és megoldotta a rövid távú „élelmiszerválságokat”. Európában csupán néhány évig tartott a második világháború utáni élelmiszerhiány. A hetvenes évek elején a megnövekedett szovjet gabonakereslet és néhány kedvezőtlen időjárású év hatására ugyan háromszorosára nőttek a gabonaárak, de a hetvenes évtized végére újra a többletkínálat és az alacsonyabb árak váltak jellemzővé. Gyors volt a termelés reagálása az 1988. évi áremelkedésre, illetve a közelmúlt, az 1995–1996-os évek kiemelkedően magas gabonaáraitra. E tapasztalatok alapján sokan úgy vélik, hasonló helyzetre kell számítanunk az elkövetkező évtizedekben is, tehát a világ élelmiszer-termelése gond nélkül lépést fog tartani az új igényekkel.

Az elemzők egy másik, ugyancsak számottevő csoportja szerint viszont az elmúlt évtizedek tapasztalatai nem vetíthetők előre. A Föld ökológiai tartalékai kimerülőben vannak, és ebből eredően a világ élelmiszer-termelésének új, alapvetően ökológiai, környezeti jellegű korlátokkal kell szembenéznie. A megduplázódó élelmiszer-kereslet kielégítése tehát a korábbiaknál lényegesen összetettebb feladat és minőségileg más kihívás a világ élelmiszer-termelése számára. E megközelítés elképzelhetőnek tartja a komolyabb élelmiszer-ellátási gondokat, illetve az élelmiszerárak számottevő növekedését, a kereslet és kínálat egyensúlyának esetenkénti megbomlását is.

Az élelmiszer-kínálat alakulásával foglalkozó gazdag irodalom alapján az élelmiszer-termelés várható alakulásával kapcsolatos vélemények négy, egymástól markánsan különböző csoportba sorolhatók. Ezek: 1. az úgynevezett *optimista* megközelítés; 2. a *hagyományos szemlélet*; 3. a *pesszimista* álláspont, s végül 4. a *fejlett országok élelmiszer-termelési lehetőségeire* alapozó megközelítés.

1. Az *optimista megközelítés* szerint a világ középtávú élelmiszer-ellátási perspektívái nem adnak okot aggodalomra, a kétségtelenül várható regionális problémák ellenére sem. Ezt az álláspontot mindenekelőtt az agrárpiaci előrejelzésekkel kvantitatív módszerek alapján foglalkozó intézmények képviselik (*Agcaoli–Rosegrant* [1995], *Alexandratos* [1995], *Mitchell–Ingco* [1993]). Előrejelzéseik egyik oldalon a népességnövekedés, a jövedelemváltozás és az ebből eredő keresletváltozás, másik oldalon pedig a mezőgazdasági termelés növekedését meghatározó tényezők trendjeire épülő kínálati prognózisok összevetésén alapulnak. Véleményük szerint a világnépesség növekedési üteme már a 21. század elején évi 1,4 százalékos szintre csökken, ugyanakkor a mezőgazdasági termelés várhatóan továbbra is globálisan évi 1,8-2,0 százalékos ütemben növekszik. Bár a fejlődő országok élelmiszerimportjának mintegy évi 4 százalékos növekedésével számolnak, úgy vélik, ezt az igényt a fejlett országok könnyen kielégítik. Egészségesen véve tehát megítélésük szerint a világ élelmiszerpiacainak helyzetét továbbra is inkább a túlkínálat, mint a kielégítetlen kereslet fogja meghatározni. Ennek megfelelően a világpiacokon a mezőgazdasági termékek reálárjai az elmúlt évtizedek tendenciáit követve alakulnak. Nem várható lényeges változás az árak tekintetében, valószínűsíthető a reálárak további mérsékelt csökkenése.

Az *optimista szemlélet* szerint tehát a világ élelmiszer-termelésének növelésére továbbra is van a lehetőség, a természeti erőforrások állapotának romlását, az ökológiai veszélyeket – legalábbis középtávon – nem tekintik komoly korlátnak. Ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy a termelésnövekedés önmagától nem következik be. Folyamatos befektetésekre van szükség a mezőgazdasági kutatásokban és az élelmiszer-termelés, különösen a mezőgazdasági termelés termelési és infrastrukturális feltételeinek javítása érdekében.

2. A *hagyományos megközelítés* az élelmiszer-ellátást alapvetően nemzeti problémának tekinti. E szerint minden ország felelős lakosainak élelmiszer-ellátásáért, és így közvetve

saját élelmiszer-termeléséért is. Valójában ez a hagyományos önellátási szemlélet, amely az országok jelentős részében ma is az agrárpolitika egyik legfontosabb mozgóatója. Egy adott országnak tehát saját keretein belül kell garantálnia az élelmiszer-ellátás biztonságát. Ez a szemlélet a nemzetközi kereskedelem lehetőségeivel csak mint kiegészítő forrással számol (*Islam* [1995]).

E megközelítés alapján már jóval több nehézség valószínűsíthető a középtávú élelmiszerigények kielégítésében. A problémát a fejlődő országok jelentik, a növekvő élelmiszerigények önellátásra épülő kielégítése a fejlődő világ jelentős részében ugyanis megoldhatatlannak látszik. Általában véve a fejlődő világban évi 2 százalékos élelmiszer-termelési növekedési ütem már egy-két évtized távlatában is komoly környezeti és ökológiai problémákat valószínűsít. Néhány fejlődő országban pedig már most teljesen kimerülőben vannak az élelmiszer-termelés növelésének ökológiai tartalékai. A mezőgazdasági területek csökkennek, a víztartalékokra egyre inkább ivóvízként van szükség. Valójában tehát a hozamnövelés, az intenzívebb termelés kínálja az egyetlen lehetséges megoldást. A termelés kívánt ütemű növelése gyakorlatilag változatlan méretű területen, komoly ökológiai, környezeti problémák jelentkezése nélkül szinte megoldhatatlan kihívásnak látszik. Nem véletlen, hogy a FAO speciális programot hozott létre az erőforrások tekintetében legkritikusabb helyzetben lévő fejlődő országok élelmiszer-termelési potenciáljának növelésére. Ez a program azonban várhatóan még sikeressége esetén sem lesz képes megoldani a fejlődő országok önellátásra alapuló élelmiszer-ellátását.

3. *A pesszimista szemlélet* a környezetvédőkre és a mezőgazdasági termelés természeti ökológiai feltételeivel foglalkozó szakemberekre jellemző (*Brown-Kane* [1994]). Véleményük szerint elérkezett az idő, amikor a Föld ökológiai adottságai egyre erőteljesebb korlátot jelentenek a mezőgazdasági termelés tradicionális módszerekkel való növelése számára. Álláspontjukat számos ténnyel indokolják:

- a világ gabonatermelése 1950–1984 között évi 3 százalékkal növekedett, 1984–1995 között azonban az évi növekedés már csak 1 százalék volt. Hibás tehát az az elképzelés, amely hosszabb távon 2 százalékos növekedéssel számol (*1. ábra*);

- a tengeri halászat eljutott biológiai korlátaikhoz, a tengerekből kihalászott halmenyiség tovább nem növelhető a rövid távú halászati lehetőségek számottevő csökkentése nélkül;

- a legelők jelentős része, különösen a félsivatagos területeken túlhasznált és gyorsan romló állapotban van;

- a hagyományos mezőgazdasági technológiák tartalékai kimerülnek, a műtrágya felhasználás marginális hatékonysága csökken;

- a mezőgazdasági termőföldek nagysága az iparosítás, a városfejlesztés és az erózió következtében folyamatosan csökken. Kínában például évente egymillió hektár terület esik ki a mezőgazdasági termelésből. Japán, Dél-Korea és Tajvan együttes gabonatermő területe 40 év alatt nyolcmillió hektárról négy millió hektárra csökkent (*2. ábra*);

- egyre korlátozottabban áll rendelkezésre az öntözővíz;

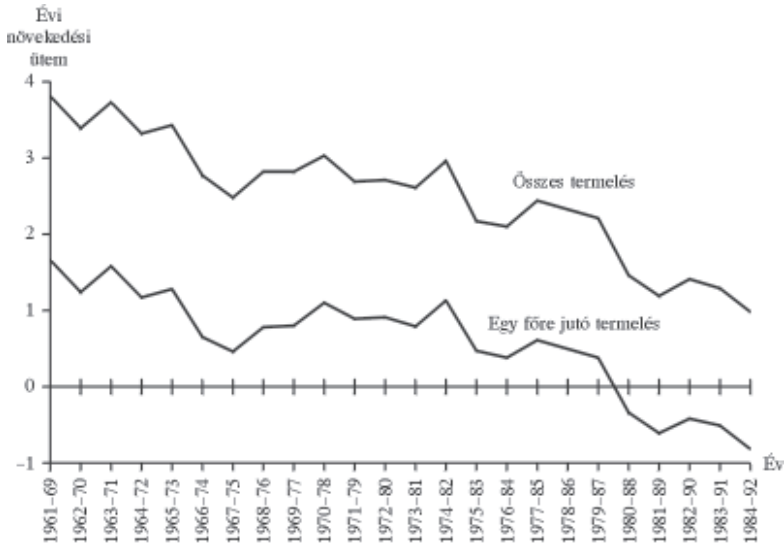
- az országok többségében folyamatosan csökken a mezőgazdasági kutatásokra fordított összeg.

Mindezek alapján levonható az a következtetés, hogy amennyiben a népesség növekedési üteme az előrejelzések szerint alakul, az agrárpiacokon komoly egyensúlyzavarokra lehet számítani, nem elképzelhetetlen az élelmiszerárak nagymértékű emelkedése, sőt világméretű élelmiszerhiány kialakulása is bekövetkezhet. Ennek elkerülése érdekében fokozott szükség van a környezetbarát mezőgazdasági termelési technológiák fejlesztésére és a népesség gyarapodását korlátozó születésszabályozó programok elterjesztésére.

4. *A fejlett országok élelmiszer-termelési lehetőségeiben* keresi a megoldás kulcsát a szakértők negyedik csoportja (*Carruthers* [1993]). A történelmileg kialakult helyzetben a

1. ábra

A világ gabonatermelésének növekedési üteme, 1961–1992
(nyolcéves mozgó átlag)

2. ábra

A világ gabonatermő területei, 1950–1993

fejlett országok feldolgozott ipari termékeket, technológiát szállítanak a fejlődő országoknak nyersanyagokért, alapanyagokért. A tradicionális helyzet azonban változóban van. A fejlett országok egyre nagyobb mennyiségű élelmiszert exportálnak a fejlődő országokba, kézimunka-igényes, feldolgozott termékekért cserébe. E szakértői csoport véleménye szerint ez a változás kínálja a megoldást a jövő élelmiszer-problémáihoz.

A fejlődő országok trópusi zónában fekvő mezőgazdasági területei ökológiailag rendkívül érzékenyek, amelyeken a termelés további növelésének ökológiai lehetőségei rend-

kívül korlátozottak, ugyanakkor a fejlett országok mezőgazdasági termelése túlnyomórészt mérsékelt égöv alatt folyik, ahol ez komolyabb környezeti problémák nélkül igen jelentősen bővíthető. Különösen fontos tartalék a mérsékelt égövben a volt Szovjetunió, elsősorban Ukrajna rendkívül alacsony szinten kiaknázott mezőgazdasági termelési lehetőségei. Amennyiben a mai tendenciák folytatódnak, a fejlődő országok munkaigényes termékekre szakosodott ipara elegendő jövedelmet is biztosít majd ahhoz, hogy a fejlődő országok városi lakossága a szükséges élelmiszert megvásárolja. A fejlődő országokra építő elképzelések fontos alkotóeleme a mezőgazdasági termékek, elsősorban a gabona világkereskedelmének nagymértékű bővülése, ami a fizetőképes kereslet bővülése mellett az élelmiszer-szállítási kapacitások nagyarányú bővülését is feltételezi.

A négy fő megközelítési módot összevetve, nem könnyű az állásfoglalás. Valószínű, hogy a tényleges folyamatok egyik elképzelést sem követik pontosan (McCalla [1994]). Az optimisták talán túl optimisták, a pesszimisták pedig túl pesszimisták, azonban minden egyes megközelítés a jövőt meghatározó tényezők valamelyik fontos csoportjára irányítja a figyelmet. A valószínűségben ezek minden bizonnyal szoros kölcsönhatásban fognak érvényesülni.

A kínálat alakulását meghatározó tényezők

Az agrárpiacok várható alakulásával kapcsolatos nézetek összefoglalása jól érzékelteti a probléma összetett és sokoldalú voltát, valamint az előrejelzések készítésének nehézségeit. A termelés alakulását közvetlenül meghatározó legfontosabb tényezők egyértelműen adóttak, mégpedig:

- a fajlagos hozamok tényleges növelésének várható biológiai lehetőségei. A biotechnológia hatását talán túlzottan is optimistán megítélő előrejelzők szerint a mezőgazdasági termelés várható növekedési üteme legalább évi 1,5-1,7 százalék lesz, bőven kielégítve az egyre lassabban növekvő népesség igényeit. A környezetvédők viszont pesszimistán ítélik meg a biotechnológia hatását, és fokozódó környezeti gondokkal számolnak. Véleményünk szerint hosszú távon az élelmiszer-termelés növekedési üteme évi 1 százalék körül alakul majd;

- a mezőgazdasági művelésbe kerülő, illetve onnan kikerülő földterület nagysága. Az elmúlt 30 évben a mezőgazdasági művelésbe fogott területek folyamatos növekedése fontos meghatározója volt a termelés növekedésének. Kérdés, hogy mennyiben folytatható ez a folyamat. A mezőgazdasági művelésre alkalmas területek számottevő része kihasználatlan valamennyi kontinensen. Kérdés azonban, hogy az urbanizáció és a környezeti károsodás milyen mértékben csökkenti majd a tartalékokat. Az is tény, hogy a ma megműveletlen területek túlnyomó része alacsony termőképességű és környezeti hatásokra érzékeny;

- az intenzív művelésbe fogható területek nagysága, illetve az öntözés mértékének növekedése vagy csökkenése. Az elmúlt 30 évben az öntözött területek megduplázódtak a fejlődő országokban, jelentősen növekedett a trópusi területeken a művelés intenzitása. Az optimista becslések szerint ez a tendencia, ha csökkenő intenzitással is, de folytatódik, míg a pesszimisták kétségbe vonják ennek lehetőségét;

- a mezőgazdasági termelési kapacitások környezeti károsodásának mértéke. Az optimista előrejelzők általában figyelmen kívül hagyják ezt a tényezőt, amely viszont a pesszimisták szerint a jövő várható kínálati trendjének a legfontosabb meghatározója.

Az, hogy a mezőgazdasági termelést közvetlenül meghatározó fenti tényezők milyen mértékben változnak, hogy az élelmiszerek kínálata ténylegesen hogyan alakul, végső soron az, hogy a világ élelmiszer-termelése eleget tud-e tenni a 21. század első felében jelentkező új igényeknek, mindenekelőtt a következő négy tényezőtől függ.

1. Képes lesz-e a világ olyan mezőgazdasági termelési eljárások kifejlesztésére, amelyekkel a fajlagos hozamok megduplázhatók környezeti károsítás nélkül? Hatalmas kihívás ez a mezőgazdasági, az ökológiai, a biológiai és a mezőgazdasági üzemszervezési

tudományok számára, hiszen a jövő igényeinek kielégítéséhez nem elég csupán egy-egy termék termelőképességének a növelése, a komplex mezőgazdasági termelési rendszerek, vagyis a teljes élelmiszer-termelés termelékenységének a növelésére van szükség.

2. Képes-e a világ a nemzeti makro- és agrárpolitikák és intézmények olyan továbbfejlesztésére, amely kedvezőbb gazdasági és ösztönzési feltételeket teremt a mezőgazdasági termelők számára. Ma az országok széles körére a mezőgazdaság gazdasági diszkriminációja, a túlzott adóztatás, a túlértékelt nemzeti valuta, a mezőgazdaság számára kedvezőtlen árrendszer a jellemző. Ennek megváltoztatása nélkül nagyon nehezen képzelhető el az élelmiszer-termelés kívánt bővítése (*Schiff-Valdes* [1992]).

3. Hajlandó-e a világ a mezőgazdasági kutatási ráfordítások olyan mértékű és ütemű növelésére, amely a tudományt képessé teszi az 1. pontban vázolt hatalmas feladat teljesítésére, a modern biológia valamennyi lehetőségének kihasználására. Sajnos, még a fejlett országok túlnyomó többségében is a mezőgazdasági kutatási ráfordítások csökkenése figyelhető meg. A magánszektor ugyan egyre nagyobb szerepet tölt be a mezőgazdasági kutatásokban, úgy tűnik azonban, hogy a csökkenő állami költségvetési támogatást csak egyes területeken képes pótolni.

4. Hajlandó-e a világ arra, hogy tovább haladjon a nemzetközi agrárpiaici liberalizáció útján? A világkereskedelmi tárgyalások Uruguay-fordulója először vezetett olyan megállapodásra, amely előrelépést hozott a nemzetközi agrárkereskedelmet torzító protekcionizmus csökkentésében. A kétségtelen eredmények ellenére azonban a nemzetközi agrárpiacon a termelők versenye helyett ma is jelentős részben a nemzeti támogatások versenyeznek. A világkereskedelmi szervezet előkészület alatt álló újabb tárgyalási fordulója, az úgynevezett Millennium-forduló remélhetően újabb lehetőséget kínál a nemzetközi agrárpiacon torzító protekcionizmus leépítésében. A Millennium-forduló napirendjén várhatóan szerepelni fog: *a)* a piaci lehetőségek bővítése, *b)* a nemzetközi kereskedelemre ható nemzeti mezőgazdasági támogatások további csökkentése, *c)* az agrárexport-támogatások teljes leépítése, *d)* az élelmiszer-biztonsági szabályok további harmonizálása és – valamennyi érdekelt által elfogadott – tudományos alapokra történő helyezése. E kérdésekben várhatóan éles vitákra kerül sor. Napjaink nemzetközi agrárpiacon gondjai a további liberalizációt szolgáló megállapodások nehézségeit vetítik előre. Remélhető azonban, hogy a Millennium-forduló előrelépés lesz az agrárpiacon liberalizálásban, és ezzel együtt jelentősen hozzájárul a 21. század élelmiszeri problémáinak megoldásához.

Az agrárpiacon várható alakulásával kapcsolatosan a keresletet és a kínálatot közvetlenül befolyásoló és az előzőekben tárgyalt tényezőkön túlmenően még számos kiegészítő, de nem lényegtelen kérdés is figyelmet érdemel.

– Nagyon fontos meghatározója lesz a tényleges piaci helyzetnek a GDP tényleges növekedési üteme a világ egészében, de különösen a fejlődő országokban. E tekintetben napjaink előrejelzéseinek valóra válását mindenekelőtt az befolyásolja, hogy az ázsiai és az orosz válság szélesebb világméretű gazdasági válsághoz vezet-e. A rövid távú következmények már most egyértelműek, és a prognosztizáltnál alacsonyabb keresletben mutatkoznak meg. Amennyiben azonban az ázsiai és orosz válság megmarad regionális keretekben, valószínű, hogy középtávon a tényleges kereslet megközelíti az előre jelzett értékeket.

– Az elmúlt években a világ népességének növekedési üteme az elemzők által vártnál nagyobb mértékben csökkent, e tendencia folytatása mérsékli az élelmiszerigények növekedését.

– Mi történik Kínában? Hogyan alakul a mezőgazdasági művelés alatt álló területek nagysága és a tényleges gabonatermelés? Kína a gabona- vagy a húsimportot részesíti-e előnyben?

– Mi történik a volt Szovjetunió mezőgazdaságában? Meddig tart a FÁK-országok agrártermelésének a válsága? Mikor következik be a termelés fellendülése, és mikor válik a ma még nettó élelmiszer-importáló régió a világ más területein jelentkező élelmiszerigények kielégítésének számottevő forrásává?

– Milyen mértékben fejlődik a világ mezőgazdasági szállítási és logisztikai kapacitása? Ma különösen az észak-déli irányú szállítási pályák fejletlenek, de felkészületlen a 2025 körül jelentkező várható megnövekedett import fogadására az ázsiai országok túlnyomó többsége is.

– Milyen ütemben halad előre az élelmiszer-termelés és fogyasztás globalizációja? Az úgynevezett globális élelmiszerrendszer alapvető szemléletváltozást igényel (lásd a 3. táblázatot). A termékspecifikus, egy ország keretein belül mozgó merkantilista gondolkodást valódi globális megközelítés kell hogy felváltsa, amely kiemelt szerepet tulajdonít az élelmiszerek minőségének, biztonságának és az ökológiai korlátoknak. Ez a globális élelmiszer-rendszer ma még nem létezik, de kialakulása sokkal gyorsabban halad, mint azt sokan gondolják. 1994 óta az Egyesült Államok EU-ba irányuló élelmiszer-exportja 34 százalékkal nőtt, míg az Egyesült Államokba irányuló EU-export 25 százalékkal bővült. Viharosan átalakulnak és egyre inkább univerzálissá válnak az élelmiszer-fogyasztói szokások.

3. táblázat

Az élelmiszer-termelés globalizációjának, az úgynevezett globális élelmiszer rendszer kialakulásának várható előnyei:

- a) a világ megbízhatóbb élelmiszer-ellátása olcsóbban és kisebb környezeti károsodás mellett;
- b) a mezőgazdasági termelékenység növekedése a falusi térségek felemelkedését szolgáló diverzifikációival párosulva;
- c) az agrárpiacok liberalizációja és ebből eredő alacsonyabb élelmiszerárak;
- d) a fejlődő országok gyorsan növekvő lakossága változó élelmiszerigényeinek megbízható, hatékony és környezetbarát módon történő kielégítése;
- e) a világ leggazdagabb fogyasztói rétegeinek ellátása a minőség, változatosság és a biztonság tekintetében felfokozott igényeket kielégítő élelmiszerekkel.

Forrás: IPC [1998].

Globális elemzésünk konklúziója inkább optimista, mint borúlátó. Megítélésünk szerint középtávon továbbra is az agrárpiacok dinamikus bővülése várható, ez a bővülés azonban minden bizonnyal elmarad az optimista előrejelzések várakozásaitól. Nem valószínű nagyobb élelmiszer-válság, világméretű éhezés kialakulása. A piacokon várhatóan inkább a kínálat, mint a kereslet lesz a meghatározó, és nem valószínű, hogy a relatív mezőgazdasági árak még egy esetleges nagyobb mértékű piaci liberalizáció esetén is számottevően növekednének. A világpiacon élesedő verseny fogja jellemezni, a nemzetközi mércével is hatékonyan megtermelt élelmiszer azonban vevőre fog találni.

Néhány hazai tanulság

A magyar élelmiszer-termelés lehetőségei az ország kedvező természeti adottságai és történelmi tradíciói alapján kedvezőbbek az európai és a világ átlagánál. Globális elemzésünk arra utal, hogy a világpiacon várható a kereslet tartós növekedése. A növekvő kereslet azonban elsősorban a versenyképes és hatékony minőségi termelésre képes agrárgazdasággal rendelkező országok számára jelent új piacokat. Érdemes még megjegyezni, hogy a globalizálódó élelmiszer-gazdaság új piacait valószínűleg főleg az OECD-régió kívül, vagy majdnem teljesen a nyitott, liberalizált agrárgazdasággal rendelkező és a versenyképességet maximálisan segítő országok szerzik meg. Az, hogy az új piacokért kiléleződő versenyben a hazai termelés milyen pozíciókat szerez, hogy az új piacok mennyire teremtenek konkrét értékesítési lehetőséget a magyar élelmiszer-termelés számára, több tényezőtől függ.

A magyar élelmiszer-termelés egészében még nem fejeződött be a piacgazdaság kiépí-

tése. Hazánk a reformok folyamatában tovább jutott, mint a régió országainak többsége. További nagyon lényeges feladatok azonban még megoldásra várnak. Ilyen mindenképp a hatékonyan működő, nem korrump piaci intézményrendszer kiépítése, a minőség védelmére és garantálására képes piaci szervezet megteremtése, a már létező jogi keretek tartalommal való megtöltése és működtetése, és végül a hatékony termelést szolgáló állami beavatkozás és intézmények létrehozása. Olyan feladatok ezek, amelyeknek elsőbbséget kell kapniuk a magyar agrárpolitikában.

Rendkívül fontos, hogy az egész hazai agrárszektor, beleértve az agrárpolitika alakítását és irányítását, továbblépjen a ma még sok tekintetben provinciális és elsősorban hazai kereteken belül mozgó szemléleten. A nemzeti stratégiákban való gondolkodás össze kell hogy fonódjon, ki kell hogy egészüljön regionális és globális szemlélettel. Nagyon fontos, hogy az agrárszektor minden szegmentjében ne csak a korábbi önmagunkhoz, hanem környezetünkhöz – Európához és a világhoz – mérjük magunkat. Nem elég csak tudni, hogy mi zajlik a körülöttünk lévő világban, elemezni is kell e folyamatokat ahhoz, hogy nemzeti stratégiáink, a szélesebb regionális és globális küzdőtéren is eredményre vezessenek.

Hatékonyság, termelékenység és minőség – beleértve az élelmiszerbiztonságot is – kell hogy meghatározóvá váljanak az agrárpolitika cél- és eszközrendszerének alakításában. Ma kétségtelenül komoly gondot okoz a vidék és az agrárszektor egyes szegmentjeiben jelentkező jövedelemhiány és az ezzel összefüggő szociális feszültség. Fennáll annak a veszélye, hogy a magyar agrárpolitika e kétségtelen és nagy jelentőségű problémára nem találja meg a megfelelő választ. Bár minden agrárpolitikai döntésnek vannak szociálpolitikai konzekvenciái, súlyos hiba lenne, ha az agrárpolitika alakítói a vidék szociális gondjaira agrárpolitikai eszközökkel keresnének megoldást. A magyar agrárgazdaság jövője EU-n belül és azon kívül egyaránt a hatékonyság és a versenyképesség jelentős növelését igényli. Az agrárpolitikában elsőbbséget kell kapniuk tehát azoknak az eszközöknek és módszereknek, amelyek a hatékonyság és versenyképesség fokozását szolgálják az erre képes termelők-nél. Ettől különválasztva célszerű viszont a szociálpolitika zászlaja alatt foglalkozni az elaprózott, szociális gondokkal küzdő kisüzemek problémáival, a vidék szociális gondjaival.

Az agrárpiacon további liberalizációja elkerülhetetlennek látszik, bár a konkrét mérték még sokáig viták tárgya lesz. Az agrár liberalizáció előrehaladása és az Európai Unió belső feszültségei minden bizonnyal a közöspiaci agrárpolitika további – például a közvetlen termelési támogatások leépítésében megnyilvánuló – változásait is kikényszerítik. Hazai stratégiáink alakításánál világosan látnunk kell, hogy a közös piaci agrárpolitika ilyen irányú elmozdulása egy olyan ország, mint hazánk, amelyek komoly komparatív előnyökkel rendelkezik a mezőgazdasági termelésben – számára egyértelműen előnyös változás. A liberalizálódó közös agrárpolitika csökkenő termelésen alapuló támogatásait mezőgazdaságunk számára többszörösen kompenzálhatják a liberalizáltabb EU-beli agrárpiacon a versenyképesebb magyar termelők számára megnyíló piaci lehetőségek.

Az EU-felé közeledvén agrárkereskedelem-politikánk egyre inkább feloldódik az EU egységes agrárkereskedelem politikájában. Várható azonban, hogy a Millennium-forduló tárgyalásain ugyan az EU-hoz kapcsolódóan, de még önállóan veszünk részt. Rendkívül fontos e tárgyalásokra való alapos felkészülés, annak biztosítása, hogy delegációnkon túlmenően az EU tárgyalói is figyelembe vegyék és megfelelően képviseljék agrárkereskedelem-politikai érdekeinket. Célszerű előzetes elemzésekkel felkészülnünk arra, hogy világosan lássuk az egyes tárgyalási alternatívák és megegyezési változatok hazai konzekvenciáit. Az EU-ba integrálódó magyar agrárgazdaság nem fogja élvezni a nemzeti agrárkereskedelem-politika előnyeit, hiszen e tekintetben megszűnik szuverenitásunk, ezért is nagyon fontos, hogy a WTO tárgyalásokon, illetve a közös piaci tárgyalásokon olyan megállapodásokat érjünk el, amelyek az EU-csatlakozás előtt és után is kedvező feltételeket biztosítanak agrárexportunk számára.

A jövő perspektíváival foglalkozó áttekintésünkben végül egyértelműen következő konklúzió, hogy a magyar agrárkutatás fokozott figyelmet érdemel. Ez mindenekelőtt kifejezésre kell jusson a magyar agrártudomány jelentősen megnövelt anyagi támogatásában. Nagyon lényeges továbbá a magyar agrárkutatások minél teljesebb integrálása az európai és a nemzetközi agrárkutatások rendszerébe. Csak így biztosítható, hogy a magyar agrártudományok lépést tartsanak a világ fejlődésének ütemével, és hogy a magyar termelők a tudomány új eredményeihez késedelem nélkül hozzájussanak. A magyar agrártudományt nem a nemzetközi verseny kikapcsolásával lehet és kell támogatni, hanem az anyagi eszközök megnövelésével és intézményi rendszerének korszerűsítésével.

Hivatkozások

- AGCAOILI, M.–ROSEGRANT, M. [1995]: Global and Regional Food Supply, Demand and Trade Prospects to 2010. Megjelent: *Islam, N.* (szerk.): Population and Food in the Early Twenty-First Century: Meeting Future Food Demand of an Increasing Population. International Food Policy Research Institute, Washington, D. C.
- ALEXANDRATOS, N. (szerk.) [1995]: World Agriculture Towards 2010. Food and Agriculture Organization, Róma.
- BROWN, L. R.–KANE, H. [1994]: Full House: Reassessing the Earth's Population Carrying Capacity. Worldwatch Institute, Washington, D. C.
- CARRUTHERS, I. [1993]: Going, Going, Gone! Tropical Agriculture as We Knew it. Tropical Agriculture Association Newsletter (United Kingdom) 13.(3): 1–5. O.
- CROSSON, P.–ANDERSON, J. R. [1992]: Resources and Global Food Prospects. Technical Paper, Number 184. World Bank, Washington D. C.
- FAO [1996]. World Food Summit. Volume 1., Technical Background Documents, Food and Agriculture Organization, Róma 1–5. o.
- HAZELL, P. [1994]: Prospects for a Well-Fed World. Az 1994. február 14–16. A Population and Food in the Early Twenty-First Century: Meeting Future Food Needs of an Increasing World Population kerekasztal-konferenciára készített tanulmány. International Food Policy Research Institute, Washington D. C.
- IPC [1998]: Building a Global Open Food System. The case for further agricultural trade liberalization. Position Paper 6. Washington D.C.
- ISLAM, N. (szerk.) [1995a]: Population and Food in the Early Twenty-First Century: Meeting Future Food Demand of an Increasing Population. International Food Policy Research Institute, Washington, D. C.
- ISLAM, N. (szerk.) [1995b]: Population and Food in the Twenty First Century. International Food Policy Research Institute, Washington, D. C.
- MCCALLA, A. F. [1995]: Agriculture and Food Needs to 2025: Why We Should be Concerned? CGIAR, Washington D. C.
- MITCHELL, D. O.–INGCO, M. D. [1993]: The World Food Outlook. World Bank, International Economics Department, Washington, D. C.
- OECD, 1998. The Future of Food. Long Term Prospects for the Agro-Food Sector, Párizs.
- PINSTRUP-ANDERSEN, P.–PANDYA-LORCH R.–ROSEGRANT, M. [1997]: The World Food Situation: Recent Developments, Emerging Issues and Long-Term Prospects. International Food Policy Research Institute, Washington, D. C.
- ROSEGRANT, M. W.–AGCAOILI-SOMBILLA, M.–PEREZ, N. D. [1995]: Global Food Projections to 2020: Implications for Investment, Food, Agriculture and the Environment. Discussion Paper 5. International Food Policy Research Institute, Washington D. C.
- SCHIFF, M.–VALDES, A. [1992]: The Plundering of Agriculture in Developing Countries. The World Bank, Washington, D. C.
- WORLD BANK [1996]: Food Security for the World. A Statement Prepared for the World Food Summit. Washington D. C.
- WORLD BANK [1997]: Rural Development: From Vision to Action: A Sector Strategy. Washington D. C.